
האוניברסיטה העברית בירושלים

סילבוס

פולקלור אמנות ותרבות חומרית של יהודי צפון אפריקה - 12840

תאריך עדכון אחרון 19-04-2015

נקודות זכות באוניברסיטה העברית: 4

תואר: מוסמך

היחידה האקדמית שאחראית על הקורס: פולקלור ותרבות עממית

השנה הראשונה בתואר בה ניתן ללמוד את הקורס: 0

סמסטר: שנתי

שפת ההוראה: עברית

קמפוס: הר הצופים

מורה אחראי על הקורס (רכז): שלום צבר

דוא"ל של המורה האחראי על הקורס: shaloms@mail.huji.ac.il

שעות קבלה של רכז הקורס: בתיאום

מורי הקורס:

תאור כללי של הקורס:

נעסוק בתרבות החומרית, אמנות ופולקלור של הקהילות היהודיות בצפון אפריקה. הדיון יתבסס על חומרים ששרדו מהעת העתיקה ואילך. נלמד להכיר את מחזור החיים, מחזור השנה ובית הכנסת של הקהילות הנ"ל דרך חפצי אמנות ואתנוגרפיה. יושם דגש בקורס על יהדות מרוקו ותרבותה - יהדות עירונית מול יהדות כפרית.

מטרות הקורס:

היכרות וניתוח של מרכיבי האמנות והתרבות העממית של הקהילות בצפון אפריקה, בדגש על התרבות החומרית והמנהגים של יהודי מרוקו.

תוצרי למידה

בסיומו של קורס זה, סטודנטים יהיו מסוגלים:

להכיר ולנתח את התפתחותה, מרכיביה ומאפייניה של התרבות העממית החומרית שנוצרה בקהילות צפון אפריקה במאות השנה הקודמות.

דרישות נוכחות (%) :

85

שיטת ההוראה בקורס: הרצאה ודיון בכיתה בהסתמך על חומרי קריאה וניתוח תמונות, חפצים, פריטי לבוש, וממצאים אחרים של התרבות החומרית.

רשימת נושאים / תכנית הלימודים בקורס:

- א) התדמית של יהודי מרוקו וצפון אפריקה בישראל.
- ב) עדויות לישוב יהודי בצפון אפריקה בעת העתיקה.
- ג) הכיבוש המוסלמי והשפעתו על התרבות היהודית בימי הביניים.
- ד) מספרד לצפון אפריקה - המעבר של הגולים ותרבותם לצפון אפריקה.
- ה) חפצים ומנהגים במחזור החיים - לידה ומאגיה.
- ו) חפצים ומנהגים במחזור החיים - ילדות, חינוך ובר מצוה.
- ז) חפצים ומנהגים במחזור החיים - חתונה.
- ח) כתובות מצוירות.
- ט) מיתה, קבורה ובתי הקברות והמצבות.
- י) בית הכנסת - תשמישי קדושה לספר התורה ועיצובם.
- יא) מנורת החנוכה.
- יב) נושאים נבחרים נוספים במעגל השנה - חפצים ומנהגים.

חומר חובה לקריאה:

פריטי קריאת החובה ופריטים נוספים ינתנו במהלך הקורס מתוך הרשימה המלאה בסעיף הבא ("חומר לקריאה נוספת").

חומר לקריאה נוספת:

רשימת קריאה על פי נושאים והנחיות נוספות במהלך הקורס:
א. חומר רקע והיסטוריה

בשן, אליעזר. יהדות מרוקו, עברה ותרבותה, תל-אביב 2000.

----- נשות חיל יהודיות במרוקו: מגירוש ספרד עד המאה עשרים, תל אביב 2003.

הירשברג, חיים זאב. מארץ מבוא השמש: עם יהודי אפריקה הצפונית בארצותיהם, ירושלים תשי"ז.

----- תולדות היהודים באפריקה הצפונית: התפוצה היהודית בארצות המגרב מימי קדם ועד זמננו, ירושלים תשכ"ה (שני כרכים).

הכהן מרדכי. הגיד מרדכי - קורות לוב ויהודיה, יישוביהם ומנהגיהם (ההדיר: ה' גולדברג), ירושלים תשל"ט.

טולדנו, יוסף. ויהי בעת המלאח: תולדות היהודים במרוקו מראשית התיישבותם ועד ימינו, ירושלים, 1984.

סעדון, חיים (עו'). אלג'יריה ("קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים"), 2011.

סעדון, חיים (עו'). לוב ("קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים"), 2007.

סעדון, חיים (עו'). מרוקו ("קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים"), ירושלים 2003.

סעדון, חיים (עו'). תוניסיה ("קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים"), ירושלים 2005.

עמאר, משה. ספר התקנות. המשפט העברי בקהילות מרוקו, ירושלים תשמ"ה.

פורטוגלי, מנחם. שורשים במרוקו, תל-אביב 1993.

צור, ירון. סיפור תרבות: יהודי תוניסיה וארצות מוסלמיות אחרות, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2003

שוראקי, נתן אנדרה. קורות היהודים בצפון אפריקה, תל אביב 1975.

Corcos, David. *Studies in the History of the Jews of Morocco*, Jerusalem, 1976.

ב. פולקלור ומנהג

- אינהורן, יצחק. "המימונה: מקורה ומהותה," תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 211-218.
- אסף, שמחה. מקורות לתולדות החינוך בישראל (ש' גליק עורך), ניו-יורק-ירושלים תשס"ב.
- בן שמחון, רפאל. יהדות המגרב: מסורות ומנהגים במחזור השנה, ירושלים תשנ"ח.
- .יהדות מרוקו - הווי ומסורת במחזור החיים, לוד תשנ"ד.
- בילו, יורם. "ממילה למלה: ניתוח פסיכו-תרבותי של הבניית זהות גברית בטקסי ילדות בחברה החרדית", אלפיים 19 (תש"ס), עמ' 16-46.
- בית התפוצות על שם נחום גולדמן. לחופי המיצר: קהילות ישראל במרוקו הספרדית, תל אביב תשמ"ג.
- בית התפוצות על שם נחום גולדמן. הרוס, אליאס - בלב הרי האטלס: תצלומים, בער' שרה הראל חושן, תל אביב 1999.
- בית התפוצות על שם נחום גולדמן. ממזרח ועד סוף מערב: יהודי ספרד 1492-1992, בער' רות פורטר ושרה הראל-חושן, תל אביב 1992.
- בן-חור, א'. "מנהגי חתונה בג'רבה", ידע-עם י"א, 30 (תשכ"ו), עמ' 34-38.
- בן-עמי, יששכר. הערצת הקדושים בקרב יהודי מרוקו, ירושלים תשמ"ד.
- . "מנהגי חתונה בלוב", שבט ועם, סדרה שנייה א' (1) (תשל"א), עמ' 181-184.
- .יהדות מרוקו - פרקים בחקר תרבותם, ירושלים תשל"ו.
- . צדיקי מרוקו ונפלאותיהם, ירושלים תשנ"ה.
- בן-עמי (עורך), מחקרים בתרבותם של יהודי צפון-אפריקה, ירושלים תשנ"א.
- גלברד, ש"פ (עורך ומלקט). אוצר טעמי המנהגים: מקורות וטעמים לדינים ומנהגים, פתח תקוה תשנ"ה.
- וסרטיל אשר (עורך). ילקוט מנהגים: ממנהגיהם של שבטי ישראל, מהדורה ג' מורחבת, ירושלים תשנ"ו.
- זוארץ, פ'. "הווי ומנהגים", בתוך: הנ"ל ואחרים (עורכים), יהדות לוב, תל-אביב תש"ך, עמ' 367-399.
- טובי, צביה. מכלה לחמות: עולמה של האישה בקהילות היהודיות בדרום תוניסיה במחצית הראשונה של המאה העשרים, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2011.
- טולידאנו, הנרי. "טקסי בר-מצווה ומנהגיהם בקהילת מכנאס", בתוך: בן-עמי, מחקרים (לעיל), עמ' 97-114.

-
- לבן, ימימה. "מנהגים הקשורים בכסא אליהו הנהגים בקרב יהודי דרום תוניסיה", רימונים 5 (תשנ"ז) עמ' 54-55.
- לוינסקי, יום-טוב. אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, תל אביב 1975 (2 כרכים).
- מזוז, מאיר. שרשים ומסורת ביהדות תוניסיה, לוד: מכון הברמן למחקרי ספרות, תשמ"ו.
- מרקוס, איבן. טקסי ילדות: חניכה ולימוד בחברה היהודית בימי הביניים, ירושלים 1998.
- מלאכי-שרף, מיכל. "סעודת יתרו: מקורות ומנהגים", מהות כ"ד (תשס"ב), עמ' 25-35.
- זבר, שלום. מעגל החיים ("קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים"), בשיתוף עם אלה ארזי, אבריאל בר לבב ורוני ויינשטיין, ירושלים 2006.
- קליין, מישל. עת ללדת: מנהגים ומסורות בעדות ישראל, תל אביב 2001.
- קליין, משה. מנהגי חתונה אצל העם היהודי לעדותיו, תל-אביב 1994.
- נ' רובין, ראשית החיים: טקסי לידה, מילה ופדיון הבן במקורות חז"ל, תל אביב 1995.
- רפל, יואל. מועדי ישראל: אנציקלופדיה שימושית לשבת ולחג, תל-אביב 1990.
- שחר, ישעיהו. אוסף פויכטונגר - מסורת ואמנות יהודית, מוזיאון ישראל, ירושלים 1971.
- שטאל, אברהם. משפחה וגידול ילדים ביהדות המזרח: מקורות, הפניות, השוואות, ירושלים תשנ"ג.
- שיטריט יוסף ואחרים. החתונה היהודית המסורתית במרוקו: פרקי עיון ותיעוד, אוניברסיטת חיפה, תשס"ג.
- שפרבר, דניאל. מנהגי ישראל, כרכים א-ז, ירושלים תש"ן-תשס"ג.
- . "השפעות אסלאמיות על מנהגי יהדות צפון אפריקה", מחניים 1 (תשנ"ב), עמ' 144 - 157.
- שרעבי, רחל. חג המימונה: מהפריפריה אל המרכז, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2009.
- Goldberg, Harvey E. "The Zohar in Southern Morocco: A study in the Ethnography of Texts", *History of Religions* 29 (1990), pp. 233-258.
- Stillman, Yedida Kalfon. "The Evil Eye in Morocco," *הפולקלור לחקר המרכז מחקרינו* 1 (1970), pp. 81-94.
- Turner, Victor W. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Chicago 1969.
- Van-Gennep, Arnold. *The Rites of Passage*, Chicago 1960.

ג. אמנות עממית ותרבות חומרית

אמר אריאלה ורות יעקבי. וקיבצתים מירכתי ארץ - אוצרות האמנות היהודית בעולם, תיעוד תרבות
הולכת ונעלמת, ירושלים 1998.

בנז'מין, חיה. אוסף שטיגליץ : יצירות מופת באמנות היהודית, מוזיאון ישראל, ירושלים 1987.

בנטוב, חיים. "אומנים ובעלי מלאכה בפאס, ספונות, י (תשכ"ו), עמ' 413-482.

בן-עמי, יששכר. "בגדי חתן וכלה של יהודי מארוקו", ידע-עם יד, 35-36 (תש"ל), עמ' 25-21.

בן-עמי, עליה. "תכריכים מעוטרים מתטואן שבמרוקו", בתוך בן-עמי, מחקרים, עמ' 255-263.

גוליניצקי, השיל. במחזור הימים: מועד וחול באמנות ובפולקלור היהודי, חיפה תשכ"ג.

טהון, דלית. "רפדוני בתפוחים: רימונים לספר-תורה ממרוקו, רימונים, 4 (תשנ"ה), עמ' 20-27.

יניב, ברכה. מעשה חושב: התיק לספר תורה ותולדותיו, ירושלים : מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל
במזרח תשנ"ח.

----- מעשה רוקם: תשמישי קדושה מטקסטיל בבית הכנסת האשכנזי, הספרדי והאיטלקי, ירושלים :
מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תשס"ט.

----- "ניסיון לשיחזור עיצובם של רימוני מגדל ממארוקו על-פי דגמים מספרד, פעמים, 50 (תשנ"ב),
עמ' 69-98.

יעקובי, רות. "מה בין כסא אליהו לכסא הסנדק", רימונים 5 (תשנ"ז) עמ' 43-53.

כנפו, אשר. חתונה במוגדור: כתובות מאויירות ממוגדור, מרוקו, ישראל וקנדה 2004.

מוזיאון ארץ ישראל. בפאתי מערב: תשמישי קדושה מבתי-כנסת ממרוקו הספרדית (אוסף חנניה דהן),
בער' ניצה בהרוזי, תל אביב 1988.

מוזיאון ארץ-ישראל. יד המזל: ח'מסות מאוסף משפחת גרוס ומאוסף המוזיאון, בער' ניצה בהרוזי, תל
אביב 2002.

מוזיאון ישראל. חיי היהודים במארוקו, בער' אביבה מולר-לנצט, ירושלים 1973 (מהדורה ב' 1983).

מוזיאון ישראל. אל קברי צדיקים: עליות לקברים והילולות בישראל, בער' רבקה גונן, ירושלים, 1998.

מוזיאון ישראל. אורות בהרי האטלס: מנורות חנוכה מאוסף ז' שולמן במוזיאון ישראל, בער' חיה
בנז'מין, ירושלים 2002.

מולר-לנצט, אביבה. כסות ומסר: לבושם של יהודים בארצות האסלאם. קובץ מאמרים, ירושלים: מכון
בן-צבי, תש"ע.

סטילמן, ידידה. "השפעות ספרדיות על התרבות החומרית של יהודי מרוקו," בתוך: מורשת יהודי ספרד
והמזרח: מחקרים, בער' י' בן-עמי, ירושלים תשמ"ב, עמ' 359-366.

----- [כלפון-סטילמן]. ממרוקו לשלומי: שרידיה של תרבות חומרית, אוניברסיטת חיפה, תשמ"ג.

----- "צורף יהודי מארוקאי ואומנותו - המשכיות ותמורה," פעמים, 17 (תשמ"ד), עמ' 96-111.

פינקרפלד, יעקב. בתי הכנסת באפריקה הצפונית: תוניסיה, אלג'יריה, מארוקו, ירושלים תשל"ד.

זבר, שלום. "אור בלידה ובברית המילה: בין מנהג לאמנות בתרבות החומרית," בתוך: בילסקי ואחרים
(עו'), אורים: האור בספרות, בהגות ובאמנות, תל אביב 2005, עמ' 192-203.

----- "הכתובה המאוירת בצפון-אפריקה," בתוך: בן-עמי, מחקרים (לעיל), עמ' 191-210.

----- "טקס בר-המצווה במסורת ובאמנות של עדות ישראל," רימונים 5 (תשנ"ז) עמ' 61-77.

----- "ייהוד' הח'מסה: מוטיב היד המאגית בהגות ובפולקלור של היהודים בארצות האסלאם," מחניים
14 (תשס"ג), עמ' 192-203.

----- "כתובה מהודרת מקהילת אצווירא, מרוקו, 1898 - מעשה ידי האמן ר' דוד אלקיים..." ברית:
כתב-עת של יהודי מרוקו 25 (תשס"ז), עמ' 18-21.

----- "לבחינת השוני ביחס של הספרדים ושל האשכנזים לאמנות חזותית בארץ-ישראל בשלהי
התקופה העות'מאנית," פעמים 56 (תשנ"ג), עמ' 75-105.

----- "תורה ומגיה: ספר התורה ואביזריו כחפצים מגיים בתרבות ישראל באירופה ובארצות
האסלאם," פעמים 85 (תש"ס) עמ' 149-179.

Besancenot, Jean. *Costumes of Morocco*, London 1990.

Bialer, Yehuda L. and Fink Estelle. *Jewish Life in Art and Tradition*, Hechal Shlomo,
Jerusalem 1980.

Boulouque, Clémence and Nicole S. Serfaty, *Juives d'Afrique du Nord: Cartes
postales 1885-1930 (Collection de Gérard Silvain)*, Saint-Pourçain-sur-Sioule: Bleu
Autour, 2005.

Braunstein, Susan L. *Five Centuries of Hannukah Lamps from the Jewish Museum: A
Catalogue Raisonné*, New York: Jewish Museum 2004.

Cohen Grossman, Grace. *Jewish Art*, Connecticut 1995.

Glassie, Henry. *The Spirit of Folk Art: The Girard Collection at the Museum of*

International Folk Art, New York 1989.

Gotzmann, Andreas. "Some Characteristics of Moroccan Jewish Jewelry," *Jewish Art* 16-17 (1990-1991), pp. 12-19.

Impressions: From North Africa in Orientalist Drawings and Photographs, Jerusalem: Israel Museum, 2012.

The Jewish Museum, New York. Morocco: Jews and Art in a Muslim Land, ed. Vivian B. Mann, New York, 2000.

Makover-Assaf, Sharon. "The 'Flowering Vase' Torah Mantle from Morocco," *Israel Museum Journal*, 11 (1993), pp. 73-80.

Grabar, Oleg. *The Meditation of Ornament, Princeton New Jersey, Oxford 1992*

Sabar, Shalom. "Sephardi Elements in North African Hebrew Manuscript Decoration," *Jewish Art* 18 (1992), pp. 168-191.

Stern, Karen B. *Inscribing Devotion and Death: Archaeological Evidence for Jewish Populations of North Africa, Leiden, Boston: Brill, 2008.*

Ungerleider-Mayerson, J. *Jewish Folk Art from Biblical Day to Modern Times, New York 1986.*

ד. קהילות אחרות (מבחר דוגמאות של חומר השוואתי)

בראואר, אריך. יהודי כורדיסטאן - מחקר אתנולוגי, ירושלים 1947.

הנגבי, זוהר ויניב ברכה. אפגניסתאן: בית הכנסת והבית היהודי, המרכז לאמנות יהודית, ירושלים 1991.

וינשטיין, רוני. "ילדות, נערות והתבגרות בחברה היהודית באיטליה: ראשיתו של טקס בר מצווה כטקס מעבר," *איטליה* 11 (1995), עמ' 77-98.

לונץ, אברהם משה. "מנהגי אחינו באה"ק בדת וחיי העם," *ידע-עם י"ג*, 33-34 (1968), עמ' 3-23.

מוזיאון ישראל. בואי כלה: מנהגי אירוסין וחתונה של יהודי אפגניסתאן, בער' נעם ברעם בר-יוסף, ירושלים תשנ"ח.

מוזיאון ישראל. יהודי הודו: בני-ישראל - קוצ'נים - בגדאדים, בער' ערפה סלפק, ירושלים, תשנ"ה.

מוזיאון ישראל. יהודי ההרים: אורחות חיים ומנהגים בקהילת הקווקז, בער' לאה מקדש-שמעאילוב, ירושלים 2001.

מוזיאון ישראל. יהודי כורדיסטאן: אורח חיים, מסורת ואמנות, בער' אורה שוורץ-בארי, ירושלים 1981.

מוזיאון ישראל. יהודי ספרד באימפריה העות'מאנית: פרקים בתרבותם החומרית, בער' אסתר יוהס, ירושלים 1989.

מוזיאון ישראל. יהודי תימן: אלפיים שנות תרבות ומסורת, בער' אסתר מוצ'בסקי-שנפר, ירושלים 2000.

הערכת הקורס - הרכב הציון הסופי :

מבחן מסכם בכתב/בחינה בעל פה 0 %

הרצאה 0 %

השתתפות 30 %

הגשת עבודה 55 %

הגשת תרגילים 15 %

הגשת דו"חות 0 %

פרויקט מחקר 0 %

בחנים 0 %

אחר 0 %

מידע נוסף / הערות:

הגשת רפרט לפני הכיתה בנושא המחקר (בסמסטר ב) וכתובת עבודת מחקר סמינריונית